

घरकाम करणाच्या मोलकरणींचा समाजशास्त्रीय अभ्यास

प्रा.आर्या सुनिल कुलकर्णी
विवेकानंद कॉलेज, कोल्हापूर

प्रस्तावना -

जागतिकीकरणामुळे तसेच पाश्चिमात्तीकरणामुळे भारतातील स्त्रियांचे शिक्षणातील प्रमाण वाढले त्यामुळे स्त्रिया मक्षम बनल्या. सरकारी ठिकाणी आरक्षण मिळाल्यामुळे तसेच पंचायती राज व्यवस्थेचा उगम झाल्यामुळे स्त्रिया या घरातून चार भिंतीपासून बाहेर पडल्यामुळे घरची काम करण्याची जबाबदारी ही मोलकरणींवर आली.

कोल्हापूर जिल्ह्यामध्ये आज घरकाम करण्यासाठी येणाऱ्या मोलकरणींची संख्या असंख्य आहे. त्यापैकी क्रांतिसिंह नाना पाटील नगर या ठिकाणी धनगरवाडा अस्तित्वात आहे. या धनगरवाड्यामध्ये असलेल्या स्त्रिया या घरकामे करतात. या घरकाम करणाऱ्या मोलकरणींचा एक समाजशास्त्रीय अभ्यास या संशोधन लेखामध्ये केला आहे.

उद्दिष्टे -

१. कोल्हापूर शहरातील घरकाम करणाऱ्या मोलकरणींचा सामाजिक, आर्थिक स्थितीचा अभ्यास करणे.
२. कोल्हापूर शहरातील घरकाम करणाऱ्या मोलकरणींच्या कामाचा आढावा घेणे.
३. घरकाम करणाऱ्या स्त्रियांच्या इतर सामाजिक समस्यांच्या आढावा घेणे.

गृहीतके -

१. घरकाम करणाऱ्या मोलकरणींचा पगार हा त्यांच्या कामावर अवलंबून असतो.
२. मोलकरणींचे स्थान समाजामध्ये दुय्यम प्रकारचे आहे.
३. घरकाम करणाऱ्या मोलकरणी या स्वतःच्या निवांपेक्षा त्यांच्या कामाला जीवापाड जपतात.

स्पष्टीकरण -

भारतामध्ये वाढती लोकसंख्या, दारिद्र्य, निरक्षरता आणि वेकारी या प्रमुख समस्या आहेत. देशात संघटीत क्षेत्रातील रोजगारांच्या संधी कमी होत असून असंघटीत क्षेत्रातील रोजगारामध्ये मोठ्या प्रमाणावर वाढ होत आहे. भारतामध्ये ९२% कामगार असंघटीत क्षेत्रात आहेत. ऊसतोडणी, मोलकरीण, हातगाडीवाले, भंगार गोळा करणाऱ्या स्त्रिया, बांधकाम मजूर, शेतमजूर इत्यादी कामामध्ये स्त्रियांचे प्रमाण आहे.

जागतिकीकरणामुळे वस्तू आणि सेवा यांच्या किंमती प्रचंड प्रमाणात वाढत आहेत. किमान निर्देशांकात होणाऱ्या तुलनेत सर्वसामान्यांच्या वेतनात वाढ होत नसल्याने वाढत्या महागाईचा सामना करण्यासाठी आधुनिक काळात मोठ्या शहरामध्ये विभक्त कुटुंब पध्दतीतील पती आणि पत्नी दोघेही नोकरीच्या निमित्ताने घराबाहेर पडत आहेत. त्यामुळे घरातील कामाची उर्वरित जबाबदारी ही स्त्री घरकामगारांवर सोपवली जाते.

कुटुंबातील असणारी दैनंदिन स्वरूपाची लहानमोठी कामे म्हणजे घरकाम होय. कुटुंबामार्फत स्त्रिया या नात्याने सामाजिक श्रम विभागणीतील जे काम स्त्रियांच्या वाटयला येते असे काम म्हणजे घरकाम होय.

जगातील निरनिराळ्या देशात घरकाम करणाऱ्या घरकामाच्या व्याख्या वेगवेगळ्या आहेत. आंतरराष्ट्रीय श्रमिक संघटनेने केलेल्या व्याख्येनुसार, घरकामगार म्हणजे अशी व्यक्ती कि जी अर्धवेळ किंवा पूर्णवेळ खाजगी घरांमध्ये काम करते त्यामध्ये स्वयंपाकी, नोकर, नर्स, लहान मुलांना सांभाळणारे, वृद्ध आजारी व्यक्तींची काळजी घेणारे, वाथरूम साफ करणारे, माळी, ड्रायव्हर इत्यादी अनेकांचा समावेश घरकामगारांमध्ये होतो. थोडक्यात घरकाम म्हणजे जे कामगार खाजगी मालकांच्या घरातील घरगुती कामे वेतनाच्या मोबदल्यात करतात.

मोलकरणींना वेगवेगळ्या नावाने संबोधले जाते जसे वाई, कामवाली, भांडीवाली, धुणेवाली इत्यादी. मोलकरीण ही कष्टकरी वर्गातील असून ही चाकरी किंवा नोकरी करण्याचे काम करत असते. मोल याचा अर्थ किंमत, वेतन, मजुरी असा होतो. म्हणजेच पैमे घेऊन लोकांची घरातील कामे करणारी स्त्री किंवा मजुरीने लोकांची कामे करणारी स्त्री असा होतो.

मोलकरणींची घरकाम या क्षेत्रात येण्यासाठीची अनेक

कारणे असल्याचे दिसून येते. दारिद्र्य, कुटुंबातील मोठ्या व्यक्तींची बेकारी, कुटुंबातील व्यसनाधीनता, कुटुंबातील व्यक्तीचे आजारपण, अशिक्षितपणा या सर्व कारणांमुळे या व्यवसायामध्ये मोठ्या प्रमाणावर स्त्रिया, लहान मुले आणि मुली येतात.

त्याचप्रमाणे विधवा स्त्रियांना कोणताही आर्थिक आधार नसल्यामुळे त्या स्वतः एकट्याच कुटुंबातील कमवत्या अमतात. इतर कोणत्याही तुलनेत घरकाम करणे त्यांना सहजासहजी उपलब्ध झाल्यामुळे त्या या व्यवसायात येतात. घरकाम हे चार भिंतींच्या आत असल्यामुळे कामाचे सुरक्षित वातावरण या मुख्य कारणांमुळे अनेक स्त्रिया या व्यवसायाकडे येतात. घरकामासाठी कोणत्याही बाजार कौशल्यांची आवश्यकता लागत नाही. त्यामुळे या व्यवसायात स्त्रिया आलेल्या दिसतात तसेच घरकामाचे स्वरूप हे घरगुती असल्यामुळे, कामाचे तास लवचिक असतात. स्वतःच्या घरातील सर्व कामे उरकून ही कामे करता येत असल्यामुळे अनेक विवाहित, लहान मुले असणाऱ्या स्त्रिया घरकाम या क्षेत्रामध्ये असलेल्या दिसतात.

एकूण मोलकरणींच्या अभ्यासामध्ये विवाहित स्त्रियांचे प्रमाण जास्त असलेले आढळून आले. या स्त्रियांची आर्थिक परिस्थिती बेताची असल्यामुळे तसेच स्वतः अशिक्षित, अडाणी असल्यामुळे त्यांना अशा प्रकारची घरकामे करावी लागतात हे स्पष्ट झाले. विवाहित तसेच विधवा स्त्रियांच्या अपत्यांची संख्या ही दोनपेक्षा अधिक असलेली दिसून आली यावरून असे स्पष्ट होते की, वंशाचा दिवा म्हणून मुलासाठी प्रयत्न केल्यामुळे प्रत्येक कुटुंबातील अपत्यांची संख्या जास्त असल्यामुळे केवळ पुरुषालाच घरातील भार सांभाळता येत नाही तर त्यासाठी स्त्रीलादेखील चार भिंतींच्या पलीकडे जावून घरातील भार सांभाळावा लागतो.

आर्थिक परिस्थिती हि बेताची असल्यामुळे बऱ्याच काम करणाऱ्या स्त्रिया स्थलांतर करून आलेल्या आहेत तसेच मोलकरणी बऱ्याच ठिकाणी काम करत असल्या तरी त्यांचा सर्व पगार हा घरातच खर्च होतो. समाजामध्ये ज्या ज्या लोकांकडे मोलकरीण म्हणून काम करतात त्यातील काही लोकांकडून त्यांना तुच्छ वागणूक मिळत असलेली लक्षात येते. अजूनही मोलकरणीला गौण स्थान समाजामध्ये असलेले दिसून येते. परिस्थितीचा फायदा घेऊन समाजातील लोक अशा हातावरचे पोट असणाऱ्या लोकांशी वागत असतात असे म्हटले

तर वावगे ठरणार नाही.

दररोज घरकाम करणाऱ्या स्त्रिया या चालत येऊन करत असल्यामुळे बऱ्याच स्त्रियांना पायदुखीचा त्रास, पांढऱ्या पाठीचा त्रास, मणक्याचे आजार, सावणाच्या अॅलर्जीमुळे होणारे खराब होणे इत्यादी अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते.

घरकाम करणाऱ्या मोलकरणी स्वतःच्या जिव्यांसाठी कामावर जास्त प्रेम करतात हे या ठिकाणी सिद्ध होते कारण दररोज चालत केलेल्या प्रवासामुळे त्यांच्या मागे वेगवेगळे आजार लागतात, दररोज सावणामध्ये हात असल्यामुळे हाताची आग होणे, पायाची सालटे जातात तरी देखील या घरकाम करणाऱ्या स्त्रिया कामावर न चुकता येतात आणि आपल्या घरातील परिस्थिती सुधारण्याचा प्रयत्न करतात.

घरकाम करणाऱ्या महिलांचा पगार हा त्यांच्या कामावर अवलंबून असतो कारण त्या ज्या कामावर जातात त्या ठिकाणाचे लोक जरी सुट्टी घेतली तर पगारी रजा देतील असा विश्वास ठेवता येत नाही त्यामुळे त्यांनी जेवढ्या मुट्या घेतलेल्या असतील तेवढे पैसे अनेक घरामध्ये कपात करून घेतले जातात. म्हणजेच त्यांचे पगार त्यांच्या कामावर अवलंबून असल्यामुळे त्यांचे आर्थिक जीवन बेताचे असलेले दिसते.

एकंदरीत पाहता हाताची वोट्टे सारखी नसतात तसेच प्रत्येक मोलकरणीला काम करण्यासाठी जेवढी घरे मिळतील ती सारखीच असतील असे नाही. काही घरातील माणसे माणूस म्हणून तिला निम्न दर्जा देणारी असतीलही म्हणजेच मोलकरणींचे सामाजिक, आर्थिक, शारीरिक जीवन हे विदारक आहे असे म्हटले तर वावगे ठरणार नाही.

सारांश -

घरकाम करणाऱ्या मोलकरणींचा व्यवसाय हा प्रामुख्याने असंघटीत क्षेत्राशी संबंधित आहे म्हणजेच त्याचा संबंध हा खाजगी क्षेत्राशी संबंधित आहे. स्त्रियांचे नोकरी करण्याचे प्रमाण वाढलेले असल्यामुळे त्यांना घरकाम करणारी मोलकरीण ठेवणे गरजेचे आहे. घरकाम करणाऱ्या स्त्रियांचा आर्थिक दर्जा निम्नप्रकारचा असतो परंतु नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांनादेखील घरकाम करणाऱ्यांची तेवढीच गरज असते म्हणजेच गरज ही दोघांनाही आहे त्यामुळे घरकाम करणाऱ्या स्त्रियांनी आणि नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांनीही एकमेकांना समजून घेणे गरजेचे आहे. घरकाम करणारी स्त्री ही तिच्या परिस्थितीमुळे अशा प्रकारचा व्यवसाय निवडते यात तिचा माणूस म्हणून काहीही दोष नसतो त्यामुळे घरकाम करणाऱ्या प्रत्येक स्त्री

माणुसकीची भावना ठेवून वागले पाहिजे. कोणत्याही सामाजिक प्रश्नावरील उत्तर हे सामाजिक कृतीतूनच मिळत असते. आत्तापर्यंत मोलकरणींवर म्हणावे तितके लियान, संशोधन उपलब्ध नाही. घरकाम करणाऱ्या स्त्रियांच्या समस्या लक्षात घेणे, सोडवणे, त्यांच्या हालअपेष्टा जाणून घेणे ही एक काळाची गरज आहे त्यामुळे हा संशोधन लेख लिहिण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

संदर्भसूची -

१. रवि प्रकाश यादव, भारत में महिला श्रमिक, अटलांटिक पब्लिकेशन, २०१०.
२. शर्मिला रेगे, स्त्री चळवळीचा अभ्यास पुणे विद्यापीठ, पुणे.
३. प्रदिप आगलावे, समकालीन समाजातील सामाजिक समस्या, मेहता प्रकाशन
४. सर्जेराव साळुंखे, समाजशास्त्रीय संकल्पना प्रॉफिझंट प्रकाशन
५. चंद्रकांत खंडागळे, भारतीय समाज.

□□□

कविता : संकल्पना व स्वरूप

प्रा. डॉ. सचिन पाटील
डी.डी.एस.पी. कॉलेज, एरंडोल

पंचज्ञाने:द्रियाच्या माध्यामातून माणूस बाह्य जगाशी संबंध प्रस्थापित करू पाहतो. येथे नासिकेच्या माध्यामातून गंध संवेदना, त्वेचच्या माध्यामातून स्पर्श संवेदना, जिभेच्या माध्यामातून रस संवेदना, डोळ्यांच्या माध्यामातून हक्क संवेदना म्हणून ओळखली जाते. प्रथम संवेदना जागृती व तदनंतर भावना, कल्पना व विचारांची सरमिसळ साहित्यात होते. ललित साहित्यातला अनुभव एकपदरी कधीच असत नाही. त्याच्या अनुभव आणि अविष्कारात अद्वैत नाते असते.

एक साहित्यप्रकार म्हणून कवितेच्या स्वरूपाचा विचार करतांना एक कविता म्हणजे काय ? या प्रश्नाची म्हणजे कवितेच्या संकल्पनेचीच चर्चा योग्य ठरते. साहित्यक्षेत्रातील अनेक संकल्पना प्रमाणेच 'साहित्य प्रकार' ही संकल्पना गुंतागुंतीची व वादग्रस्त आहे. व साहित्याच्या क्षेत्रात प्रकार व्यवस्थेला स्थान नसते व त्यात हवाबंद कप्पेही नसतात तेव्हा साहित्यप्रकार ही केवळ एक सोय आहे असे म्हणता येईल.

नाममात्रवादी व एकसत्त्ववादी भूमिका :

डॉ. मिलिंद मालशे यांनी साहित्यप्रकारासंबंधीचा नाममात्रवादी (Nomindist) आणि एकसत्त्ववादी (Essentialist) या दोन्ही भूमिकांच्या स्वरूप व मर्यादांची सविस्तर चर्चा केली आहे.

कला व साहित्याच्या स्वरूपाबाबत प्रकारव्यवस्थेला नाकारणारे व "साहित्यप्रकारही केवळ एक सोय मानणारे 'नाममात्रवादी' आणि साहित्यप्रकार हे स्थिर, शाश्वत अचल स्वरूपाचे असतात" असे मानणारे एकसत्त्ववादी अशा दोन परस्परविरुद्ध भूमिका घेतल्या जातात. या भूमिकांमध्ये काही तथ्यांशही आहे.

नाममात्रवादी भूमिकेतील तथ्यांश हा की साहित्याच्या क्षेत्रात जी वर्गीकरणे असतात ती काटेकोर बंदिस्त स्वरूपाची नसतात. साहित्यप्रकार ही बंदिस्त स्वरूपाची नव्हे तर लवचिक, परिवर्तनीय संकल्पना आहे. साहित्यप्रकार हे संस्कृतीप्रमाणे, काळाप्रमाणे बदलत गेलेले पहायला मिळतात. परंतु त्याचबरोबरीने हे ही लक्षात येते की